

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ НА ВОЛИНІ

FINANCIAL AND ECONOMICAL BACKGROUND OF CLUSTERS' FORMATION AND FUNCTIONING IN VOLYN' REGION

Світлана БУСНЮК,
Луцький національний
технічний університет

Svitlana BUSNYUK,
Lutsk National
Technical University

Практично всі роки незалежності українська економіка перебуває у стані постійної кризи, яка ускладнюється нестійкою політичною ситуацією в країні та відсутністю економічних реформ. Негативна динаміка макроекономічних показників, зростання безробіття й темпів інфляції, знецінення та недовіра до національної валюти, зростання зовнішнього боргу, розвиток тіньової економіки, високий ступінь зносу основних фондів, зростання частки збиткових підприємств – ось лише деякі ознаки, які характеризують економіку України та її регіонів на сьогодні. Для подальшого розвитку потрібно кардинально змінювати підходи до управління як окремими підприємствами, так і цілими регіонами.

Особливий інтерес у реаліях сучасної вітчизняної економіки становить територіально-виробнича інтеграція суб'єктів господарювання, результатом якої є створення кластерів – кооперації виробничих, фінансових, наукових та державних установ на визначеній території. Завдяки географічній близькості, встановленню дієвих взаємозв'язків, поєднанню конкуренції та співпраці цих інститутів зростає конкурентоспроможність не тільки структурують одиниць кластера, а й регіону, в якому він функціонує.

У процесі формування актуальним є питання аналізу фінансово-економічних показників розвитку регіону, які визначають перспективи створення таких інтегрованих структур, процеси функціонування в них фінансового капіталу та їхній подальший розвиток.

Кластери є об'єктом досліджень багатьох закордонних та вітчизняних вчених-економістів. У працях науковців багато уваги приділяється процесу формування й функціонування кластерів, їхньому впливу на результати та економічні показники розвитку галузей, регіонів і країни в цілому. Роботи науковців створили підґрунтя для дослідження такого типу інтегрованих структур, визначення сутності та ролі кластерів у розвитку економічних систем. Разом з тим неповною мірою досліджені та потребують аналізу фінансово-економічні передумови формування й функціонування кластерів у кожній з областей України, в тому числі й у Волинській області.

Метою проведеного дослідження є аналіз фінансово-економічних передумов та визначення ступеня готовності Волинської області до формування та функціонування кластерів.

Кластери – це територіальна, виробнича система, створена на засадах добровільної, договірної, партнерської взаємодії виробничих компаній, науково-дослідних, освітніх, фінансових установ, громадських та інноваційних організацій, що характеризується наявністю спільної стратегії розвитку, партнерськими взаємовідносинами та функціонує з метою забезпечення інтересу кожного з її учасників та структури в цілому. Результати діяльності кластерів у світі свідчать про підвищення внутрішньої та міжнарод-

ної конкурентоспроможності його членів за рахунок комерційного й некомерційного співробітництва, наукових досліджень, інновацій, освіти, навчання та заходів підтримки.

Проведені дослідження функціонування кластерів у національній економіці свідчать про те, що вони не є поширеною формою інтеграції суб'єктів господарювання. У зв'язку з тим, що вони виникають переважно стихійно на регіональному рівні, відсутня їх координація, а масштаби діяльності не дозволяють говорити про їх значний вплив на економіку країни. Спроби впровадження кластерної моделі в економіку здійснюються практично у всіх регіонах, у тому числі й у Волинській області. Розробляються стратегії, проекти, проводиться діагностика регіонів, визначаються пріоритети, але реальних дій, втілених в практику, дуже мало, а тому кількість дійсно функціонуючих кластерів в Україні невелика. Фактично процес формування кластерів у Волинській області, як у цілому в країні, має безсистемний характер, що пояснюється відсутністю будь-якого офіційного нормативно-правового документа або затвердженої програми впровадження кластерного підходу до регіонального розвитку.

Таким чином, на Волині на сьогодні не існує жодного функціонуючого кластера. Основними причинами цього є: відсутність достатнього обсягу та доступу до фінансового капіталу, фінансових механізмів державного регулювання їх діяльності, налагоджених ефективних механізмів взаємодії промислових підприємств, науково-дослідних, освітніх організацій та органів державної влади: ключовими партнерами інноваційних підприємств є постачальники облад-

нання, матеріалів, компонентів або програмного забезпечення, тісні зв'язки з якими підтримують 17% підприємств, а також клієнти та споживачі – 9,9%, тоді як співробітництво з державними науково-дослідними та освітніми інститутами залишається нерозвиненим – це лише 4,7% та 3,4% [12].

Об'єктивною причиною впровадження кластерів у систему господарювання Волинської області є потреба в поглибленні й розвитку взаємозв'язків наука-виробництво з метою впровадження інновацій та ефективних технологій, створення конкурентоспроможної продукції, підвищення конкурентних переваг виробників та регіону в цілому. Процесу формування кластерів у економіці Волині повинен передувати аналіз фінансово-економічних передумов, до яких згідно з проведеними дослідженнями [9; 10] належать:

1. *Розвиток бізнес-середовища та рівень економічної активності.* Важливою фінансово-економічною передумовою формування кластерів на визначеній території є наявність високої концентрації підприємств певної галузі, що взаємодіють у рамках бізнес-процесів, використовують конкурентні переваги території та зорієнтовані на сегменти ринку, що мають динамічний розвиток.

У статті визначено та обґрунтовано основні фінансово-економічні передумови для результативного формування та функціонування кластерів на території Волинської області. На основі статичних даних соціально-економічного розвитку Волині у 2012 році здійснено їх комплексний аналіз із метою встановлення рівня готовності регіону до процесу впровадження кластерів.

The article defines and proves the major financial and economical preconditions for the effective clusters' formation and functioning in Volyn' region. Based on the statistical data of the socio-economic development of Volyn' in 2012, a comprehensive analysis was made in order to determine the level of the region's readiness for the clusters' implementation process.

Бізнес-середовище та рівень економічної активності характеризують такі статистичні показники:

- величина та динаміка валового регіонального продукту, що є узагальнюючим показником економічного й соціального розвитку регіону;

- кількість підприємств у області, обсяги реалізації продукції (товарів, послуг), фінансовий результат підприємств до оподаткування;

- обсяги капітальних інвестицій;

- обсяги прямих іноземних інвестицій.

Аналіз статистичних показників дозволить зробити висновки про рівень розвитку бізнес-середовища та економічну активність підприємств Волинської області, адже дані про кількість активних підприємств та результати їх діяльності є найбільш очевидним індикатором їхньої економічної активності.

2. *Функціонування значного числа малих та середніх підприємств*, що використовують різні, але з деякими загальними рисами технології та (або) спеціалізуються на випуску одного чи декількох видів виробництва. Малі та середні підприємства можуть відігравати вирішальну роль у розвитку економіки регіону, але їх роль часто може не бути реалізованою з огляду на їх розміри. У процесі формування кластера ядром інтегрованої структури стає велике підприємство, а малі та середні, розвиваючись разом із ним, є основним джерелом розвитку регіону [2, с. 30].

3. *Наявність наукових організацій* із високою підприємницькою культурою, освітніх закладів, які випускають спеціалістів відповідних напрямів. Інноваційний потенціал кластера визначається насамперед функціонуванням у складі інтегрованої структури науково-дослідних інститутів та інноваційно-активних підприємств, рівнем їхньої співпраці, що сприяє розвитку й поширенню нових технологій, застосування яких у виробництві позитивно впливає на прибутковість та конкурентоспроможність суб'єктів господарювання. Найбільш динамічного розвитку набувають ті регіони, де функціонують інноваційні кластери, які мають у своїй основі певну стійку систему поширення нових знань, технологій і продукції — технологічний ланцюг. Суб'єктам кластера стають доступні додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію та стандартизацію, мінімізувати витрати на впровадження інновацій. Статистичними показниками, які потребують аналізу, є наявність науково-дослідних установ, технопарків, кількість інноваційно-активних підприємств.

4. *Наявність та рівень розвитку інститутів співпраці в регіоні, а саме:* торгово-промислових палат, промислових та підприємницьких асоціацій. Ці інститути впливають на процеси формування й подальший розвиток кластера, адже виконують багато посередницьких функцій на місцевому, регіональному та національному рівнях. Їх роль полягає в колективній діяльності (отримання та збір інформації), підтримці взаємозв'язків, встановленні стандартів. Крім того, як свідчить досвід функціонування кластерів, саме інститути співпраці (переважно асоціації) досить часто виконують роль координаторів діяльності таких інтегрованих структур [1, с. 45].

5. *Наявність достатнього обсягу фінансового капіталу та доступність до джерел його формування.* Створення й успішна діяльність кластера потребує витрат певної енергії, тобто фінансового капіталу. Адже фінансовий капітал завдяки притаманній йому універсальності є основою забезпечення кластера всіма видами необхідних ресурсів, їх ефективного використання та досягнення заздалегідь визначених цілей. Величина фінансового капіталу, його структура впливають на всі сторони діяльності кластера. Недостатній обсяг фінансового капіталу в кластері та неефективне його використання не дає можливостей для повноцінного економічного розвитку інтегрованої структури.

Проаналізуємо фінансово-економічні передумови формування кластерів на території Волинської області на основі статистичних даних.

1. *Бізнес-середовище та рівень економічної активності.*

Волинська область площею 20,1 тис. км² займає вигідне географічне положення, межує на півночі з Республікою Білорусь, а на заході – з Республікою Польща. Особливістю прикордонного регіону є те, що область конкурує не лише із сусідніми регіонами, а й із сусідніми країнами, що має відповідні наслідки. Область багата на природні ресурси, серед яких: сапропель, родовища кам'яного та бурого вугілля, торфу.

У 2012 році в області фіксується стабільне зростання показника ВРП (рис. 1), який зріс у даному періоді на 4,8% у порівнянні з 2011 роком.

Специфіка області аграрно-промислова: частка промисловості становить 15,7%, а сільського господарства – 16,9% у структурі ВРП.

На території області у 2012 році функціонувало 5511 підприємств, у тому числі 1016 сільськогосподарських та 777 промислових. Із загальної величини усіх підприємств 0,2% становлять великі підприємства, 5,7% – середні та 94,1% – малі підприємства [11].

У 2012 році в регіоні зменшився обсяг реалізації промислової продукції (товарів, послуг) на 5,5% і дорівнював 11298,2 млн. грн. У структурі промислового виробництва основна частка належить переробній – 80,9%, зокрема харчовій – 33,2%, виробництву виробів із деревини, паперу та поліграфічній діяльності – 12,6% та машинобудуванню – 14,5%. Обсяги сільськогосподарської продукції у 2012 році зросли на 7%.

У 2012 році суттєво погіршилося сальдо фінансової діяльності підприємств (у 2011 році – 655,1 млн. грн.), яке становило -222,8 млн. грн. Відсоток збиткових підприємств у даному періоді зріс та дорівнював 39,4%.

Що стосується капітальних інвестицій у 2012 році, то стабільно основним джерелом їх фінансування є власні кошти підприємств – 46,9% та кошти населення на індивідуальне житлове будівництво – 23,3%. Регіон можна назвати депресивним щодо залучення інвестицій, адже кошти іноземних інвесторів у структурі капітальних інвестицій становлять лише 0,3%. А розмір прямих іноземних інвестицій у 2012 році сягав лише 361,2 млн. дол. США, що дорівнює 0,7% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України (див. табл.) [4].

Рис. 1. Динаміка валового регіонального продукту у 2006-2012 роках у Волинській області

Джерело: [4].

Таблиця. Прямі іноземні інвестиції в економіку Волинської області, млн. дол. США

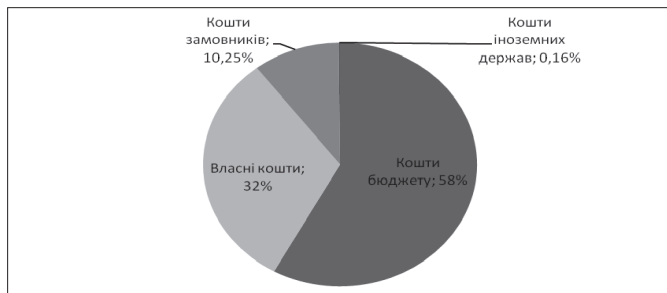
Роки	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Волинська	272,4	392,4	269,2	332,4	218,6	291,4	361,2
у % до загального обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України	1,26	1,33	0,76	0,83	0,49	0,58	0,66

Джерело: [11].

Такі невеликі обсяги прямих іноземних інвестицій пояснюються нестабільною економічною та політичною ситуацією в країні та регіоні, високим рівнем корупції та бюрократії, зростанням інфляції, значними ризиками, що пов'язані з процесом інвестування в економіку України.

Зменшення обсягів реалізації промислової продукції (товарів, послуг), від'ємне сальдо діяльності підприємств, стабільно низькі

Рис. 2. Джерела фінансування наукових та науково-технічних робіт у Волинській області у 2012 році, %

Джерело: [4].

розміри прямих іноземних інвестицій свідчать про нарощування негативних тенденцій в економіці області, що відповідає ситуації, яка склалася і в національній економіці. Основними факторами, що негативно впливали на розвиток реального сектору економіки, були: скорочення обсягів кредитування економіки банками, підвищені відсоткові ставки за кредитами, знецінення національної грошової одиниці. До стримуючих факторів слід віднести законодавче ускладнення ведення господарської діяльності, затримки з відшкодуванням ПДВ, погіршення загального інвестиційного клімату.

2. *Розвиток малого та середнього підприємництва.* Малі й середні підприємства, частка яких становить 99,8% усіх підприємств регіону, можуть стати базовими у формуванні кластерів на території Волинської області.

У 2012 році в регіоні зареєстровано 4816 малих підприємств, або 1,4% від усіх малих підприємств України. У розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення кількість малих підприємств становила 46 одиниць. Даний показник не досягає середнього значення по країні (76 одиниць на 10 тис. осіб наявного населення). Разом з тим протягом 2010-2012 років обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) стабільно зростають: у 2012 році цей показник збільшився на 14% і дорівнював 7191,2 млн. грн., що становить 13,7% від загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) у цілому по регіону [11].

Таким чином, розвиток малого підприємництва на Волині є недостатнім, а результати діяльності не дозволяють говорити про їхній значний вплив на економіку регіону. Одним із найбільш ефективних способів їхнього подальшого розвитку є об'єднання малих та середніх підприємств у межах кластера завдяки тісній взаємодії, взаємодопомозі, доступу до ресурсів, інформації та інновацій.

3. Наука та інновації.

Результативна діяльність кластерів, їхній подальший розвиток залежить від співпраці та дієвості взаємозв'язків у межах інтегрованої структури науки та виробництва.

За кількістю інноваційно-активних підприємств область займає передостаннє місце в Україні, що свідчить про недостатнє поширення інновацій. У регіоні у 2012 році інноваційно-активними були лише 29 підприємств. Однією з причин, на нашу думку, може бути те, що основним джерелом фінансування інновацій є власні кошти підприємств (99% – 103806,7 тис.грн.). У регіоні зареєстровано 12 організацій (2012 рік), які виконують наукові та науково-технічні роботи, або 1% від усіх наукових організацій в Україні. Основним джерелом фінансування наукових та науково-технічних робіт є кошти бюджету (рис. 2). У 2012 році було виділено 11382,7 тис.грн., що становить 2,4% від загальної суми профінансованих із бюджету наукових та науково-технічних робіт в Україні [4]. Така структура витрат свідчить про відсутність конструктивної співпраці й діалогу в інноваційному процесі науки та виробництва.

Одним з основних елементів інноваційної інфраструктури в розвинених країнах світу є *технологічні парки*, які виступають своєрідними центрами прискорення інноваційних процесів та досить часто є ініціаторами формування кластерів.

Натомість в Україні технопаркам не вдалося виконати завдання щодо активізації комерціалізації наукових результатів та відповідно інтенсифікації інноваційних процесів. З 12 офіційно зареєстрованих в Україні технопарків 7 розташовано в Києві та жодного на території Волинської області.

4. Інститути співпраці регіону.

На території Волинської області у 2013 році функціонувало 10 бізнес-центрів, 4 бізнес-інкубатори, 6 лізингових центрів (у тому числі три філії), 11 фондів підтримки підприємництва; 16 інноваційних, інвестиційних фондів та компаній (у тому числі дві агенції з питань залучення інвестицій), зокрема: Волинський обласний центр підтримки підприємництва, інноваційний центр передачі новітніх технологій, агенція з питань залучення інвестицій, які створені за підтримки органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Незважаючи на чималу кількість інститутів співпраці в області, лише незначна їх кількість бере активну участь у розвитку підприємництва та залучення інвестицій в економіку регіону.

5. Джерела формування та доступність фінансового капіталу.

На нашу думку, однією з основних перешкод, що стримує формування й розвиток кластерів у Волинській області, є відсутність достатнього обсягу фінансового капіталу та доступності джерел його формування.

Джерелами формування фінансового капіталу суб'єктів господарювання на Волині є обласний і місцеві бюджети, обласний та місцеві фонди підтримки підприємництва, залучені кошти: кредити банків, внутрішні та зовнішні інвестиції, кошти небанківських установ, цільові кошти міжнародних фінансових організацій, Фонду загальнообов'язкового соціального страхування на випадок безробіття, Укрдержфонду підтримки фермерських господарств, обласного Лізингового фонду, кошти (гранти) міжнародної технічної допомоги.

Протягом 2011-2012 років обсяги бюджетного фінансування на підтримку підприємництва становили 977,0 тис. грн. коштів обласного бюджету, значна частина яких були використана на запровадження пільгових механізмів фінансової підтримки суб'єктів малого й середнього бізнесу, зокрема, на: відшкодування відсоткових ставок за кредитами, залученими суб'єктами малого й середнього підприємництва для реалізації інвестиційних бізнес-планів (127 тис.грн.), часткове відшкодування фактично понесених витрат суб'єктами підприємницької діяльності на будівництво й реконструкцію картопле-, фрукто-, овочесховищ (300 тис.грн.). Крім того, у 2011-2012 роках надано фінансову підтримку фермерським господарствам через обласне відділення Укрдержфонду підтримки фермерських господарств на суму 446,5 тис.грн., через НАК «Укragenrolіzing» передано аграріям сільськогосподарської техніки на суму 1090 тис.грн., надано фінансову підтримку фермерським господарствам через механізм здешевлення короткострокових та середньострокових кредитів на суму 794,9 тис.грн. [5].

Бюджетне фінансування суб'єктів господарювання у Волинській області характеризується низькими показниками, велика різниця спостерігається між запланованими та фактичними надходженнями, що пояснюється дефіцитом державного бюджету. Область є дотаційною, тому актуалізується питання розробки та впровадження регіональних програм щодо залучення інвестицій і поліпшення інвестиційного клімату в регіоні.

Одним із джерел фінансового забезпечення суб'єктів господарювання у Волинській області є кошти міжнародних фінансово-кредитних установ, зокрема ЄБРР, проте можливість отримання фінансування з-за кордону (кредити в іноземних банках, іноземні інвестиції) для вітчизняних підприємств є вкрай обмеженою. Основною метою кредитних ліній ЄБРР є кредитування малого та середнього бізнесу. Протягом 1994-2010 років було відкрито дві кредитні лінії (МСП-1 та МСП-2) на загальну суму 218 163 млн. дол. США. Станом на дату завершення кредитної лінії (26.11.2010) в Україні надано кредитів під 247 проектів, у тому числі у Волинській області – 3 на загальну суму 2, 255 млн.дол. США, що становить 1,03% від загальної суми профінансованих проектів в Україні [8].

Фінансово-кредитну підтримку підприємництва в Україні та на Волині на державному рівні здійснює Український фонд підтримки підприємництва та його регіональне відділення – Волинський фонд підтримки підприємництва. Фінансово-кредитна підтримка включає пільгове кредитування, відшкодування процентних ставок за кредитами комерційних банків, надання позик та фінансову допомогу на безоплатній основі. На виконання програмних заходів щодо програм підтримки та розвитку малого підприємництва на Волині у 2011 році фактично було виділено 243,9 тис. грн. із запланованих 610 тис. грн. Ці кошти було виділено через ФПП, в той час як з обласних, міських та районних бюджетів коштів узагалі не виділялося [6].

Вирішення проблеми формування фінансового капіталу кластера може гарантувати участь у його складі банківських та небанківських фінансово-кредитних установ, що забезпечить своєчасне фінансування діяльності його суб'єктів із мінімальним ризиком за рахунок внутрішніх джерел. Банк у складі кластера може виконувати функцію стратегічного управління фінансами структури, включаючи розрахунково-касове обслуговування, операції з готівковими ресурсами підприємств учасників, управління ризиками, ліквідністю, утворення оптимальної системи фінансових потоків, проведення лізингових і факторингових операцій, допомогу в організації та проведення емісії цінних паперів підприємств в інтеграційній структурі [3, с. 16].

Аналіз розвитку фінансового ринку та банківської системи в Україні свідчить про те, що основна маса фінансового капіталу формується в промислово розвинених областях та столиці України: високий ступінь концентрації банків у промислово розвинених районах та м. Києві, а недостатня кількість – на периферії та повна їх відсутність у регіонах із сільськогосподарською спеціалізацією. Така тенденція поширення банківських установ свідчить про неоднорідність у доступності до кредитних ресурсів.

Починаючи із 2010 року на Волині стабільно скорочується кількість установ банків: у 2010 році зареєстровано 413 установ, а у 2012 – 378. Юридічно самостійний комерційний банк на Волині лише один. Стабільно, починаючи із 2009 року, знижуються також обсяги кредитування фінансово-кредитними установами економіки регіону, що зумовлено наслідками економічної кризи 2008-2009 років. Так, у 2012 році обсяги кредитування становили 6695 млн. грн., що на 4,6% менше, ніж у 2011 році та на 34,5% менше, ніж у 2009. При цьому така фінансово-кредитна підтримка є часто недоступною для суб'єктів господарювання, особливо малих та середніх підприємств, у зв'язку з високими відсотковими ставками [7].

Отже, аналіз джерел формування фінансового капіталу суб'єктів господарювання свідчить про недостатні обсяги державного фінансування розвитку підприємництва на Волині, низький рівень розвитку фінансово-кредитних установ та недоступність кредитних ресурсів.

ВИСНОВКИ

У процесі проведеного аналізу фінансово-економічних передумов формування й функціонування кластерів на території Волинської області з'ясовано, що досягнення фінансово-економічної результативності регіону можливе при її структуризації шляхом застосування кластерної моделі організації виробництва. Основними фінансово-економічними передумовами формування кластерів відповідно до проведених досліджень є: рівень економічної активності, розвиток бізнес-середовища, інноваційний та науковий потенціал, розвиток і деєвність інститутів співпраці, розвиток малого й середнього підприємництва, а також наявність та доступність джерел формування фінансового капіталу.

Проведені дослідження показали, що для побудови інноваційної економіки на базі кластерів на Волині є всі необхідні передумови, в першу чергу природно-ресурсний, промисловий та науковий потенціал. Крім цього, область має аграрно-промислову спеціалізацію: висока частка сільського господарства, харчової промисловості, деревообробки та машинобудування в струк-

турі валової доданої вартості регіону. Основними причинами, що перешкоджають формуванню кластерів у регіоні, є: недостатній розвиток малого підприємництва, скорочення обсягів державного фінансування інноваційної, наукової та підприємницької діяльності, низький рівень розвитку фінансово-кредитних установ, недоступність кредитних ресурсів та відсутність дієвих взаємозв'язків «наука – виробництво» в інноваційному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бегун І.В., Марков Л.С., Ягольниць М.А. Роль асоціацій в організації діяльності кластерів / І.В. Бегун, Л.С. Марков, М.А. Ягольниць // Вісник Новосибірського державного університету. Серія: Соціально-економічні науки. – 2007. – Т. 7. – № 1. – С. 42-47.
2. Войнарченко М.П. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М.П. Войнарченко // Економіст. – 2000. – № 1. – С. 29-33.
3. Воробйов Ю.М. Інтеграція капіталів учасників фінансово-промислових груп / Ю.М. Воробйов // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2009. – № 1. – С. 14-19.
4. Головне управління статистики у Волинській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>.
5. Звіт про виконання Програми економічного і соціального розвитку області / Департамент економічного розвитку та торгівлі Волинської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voladm.gov.ua/>.
6. Звіт про роботу фондів підтримки підприємств, створених за участю УФПП за 2011 рік / Офіційний сайт Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ufpp.gov.ua/content/files.
7. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Статистичний бюлетень (електронне видання) 2012 р. / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=71195.
8. Кредитні лінії ЄБРР для розвитку малих та середніх підприємств (МСП-1, МСП-2). Видані кредити в розрізі регіонів / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?sessionId=380822765855F37FED8ACDCD2DCE3C07?art_id=71410&showTitle=true.
9. Посібник з кластерного розвитку. Україна: Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>.
10. Підвищення конкурентоздатності економіки областей Заходу та Півдня України на основі формування нових виробничих систем (кластерів). Підсумки соціально-економічних досліджень / Під заг. ред. С.І. Соколенка. – К., 2005. – 238 с.
11. Статистичний збірник «Регіони України» 2013 / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – Ч. 2. – 775 с.
12. Шевченко А.В. Щодо державної політики підтримки розвитку інноваційних кластерів у промисловості України. Аналітична записка / А.В. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1069/>.

REFERENCES

1. Begun I.V., Markov L.S., Yagol'nicer M.A. Rol' asociacij v organizacii dejatel'nosti klasterov [The role of associations in the organization of the clusters' activity]. Visnik Novosibirskogo derzhavnogo universitetu. Serija: Social'no-ekonomichni nauki, 2007, vol. 7, no. 1, pp. 42-47 [in Russian].
2. Voinarenko M.P. Kontseptsija klasteriv – shlyakh do vidrodzhennya vyrobnytstva na regional'nomu rivni [The concept of clusters – a way to revive production at the regional level]. Ekonomist, 2000, no. 1, pp. 29-33 [in Ukrainian].
3. Vorobyov Yu.M. Intehratsiya kapitaliv uchasykyv finansovo-promyslovykh hrup [Integration of capital of the financial-industrial groups participants]. Naukovyy visnyk: Finansy, banky, investytsiyi, 2009, no. 1, pp. 14-19 [in Ukrainian].
4. Department of Statistics in Volyn' region. Available at <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Report on the economic and social development of the region. Department of Economic Development and Trade of the Volyn' Regional State Administration. Available at: <http://www.voladm.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Report on economic and social region's development program fulfilling, with participation of UFPP in 2011. The official website of the State Committee of Ukraine for Regulatory Policy and Entrepreneurship. Available at: www.ufpp.gov.ua/content/files [in Ukrainian].
7. Monetary and financial statistics. Statistical Bulletin. The official site of the National Bank of Ukraine. Available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=71195 [in Ukrainian].
8. EBRD credit line for small and medium enterprises (SME-1, SME-2). Originated loans by region. Official site of the National Bank of Ukraine. Available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?sessionId=380822765855F37FED8ACDCD2DCE3C07?art_id=71410&showTitle=true [in Ukrainian].
9. Guide to cluster development. Ukraine: SME support services in priority regions. Available at: <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf> [in Ukrainian].
10. Sokolenko S.I. Pidvyshchennya konkurentozdatnosti ekonomiky oblastey Zakhodu ta Pivdny Ukrainy na osnovi formuvannya novykh vyrobnychkykh system (klasteriv). Pidsumky sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen' [Increasing competitiveness of the regional economy of the west and south of Ukraine on the basis of the formation of new manufacturing systems (clusters). Results of social and economic research]. Kyiv, 2005, 238 p. [in Ukrainian].
11. Osaulenko O.H. Statystychnyy zbirnyk "Rehiony Ukrainy" 2013 [Statistical book "Regions of Ukraine" 2013]. Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2013, vol. 2, 775 p. [in Ukrainian].
12. Shevchenko A.V. Shchodo derzhavnoyi polityky pidtrymky rozvytku innovatsiynnykh klasteriv u promyslovishti Ukrainy [On public policies that support the development of innovative clusters in industry of Ukraine]. Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1069/> [in Ukrainian].